

értékeinek kibontakozására. Madách műve minden tartalmi és formai gyengéje ellenére történelmi tanulságot jelent számunkra, mikor tudatosítja bennünk a politikai küzdelem emberformáló jelentőségét. Az 1860-as évek kiáltalanságában ez a küzdelem a becsületes álláspontot jelentette. A mai olvasó is megérti ennek a becsületes álláspontnak korlátait és belső problematikáját, rokonszenvvel szemléli egy magyar hazafi és költő belső vívódásait abban a tudatban, hogy ő már választ tud adni a nagy kérdésre: mit tegyünk?

TÓTH DEZSŐ

VÖRÖSMARTY ÉS A NYUGAT

Vörösmarty születésének 150. évfordulóján egy sor tanulmány, elsősorban Horváth Mártoné és Waldapfel Józsefé, megrajzolta az igazi Vörösmarty arcát, feltárta a reformkor legnagyobb költőjének, a nemzeti öntudat ébresztőjének igaz, nemes hazafiságot sugárzó életművét. De ezek a portrék természetesen nem voltak polémikusak, pontosabban csak a maguk egészével mondtak ellent a korábbi hamisításoknak. — Petőfit, éppen, mert műve annyira egyértelmű, nehéz volt hamisítani, ez csupán kézzelfogható tényferdítéssel, költészetének szembeötlő leszűkítésével volt lehetséges s a hamisítások mindenkori legmegbízhatóbb cáfolója maga a mű volt. Vörösmarty azonban ellentmondásos költő, mint ahogyan ellentmondásos volt osztályának, a középnemességnek reformkori szerepe. Műveinek egyes motívumai ezért tényleges hivatkozási alapot szolgáltatottak a burzsoá irodalomszemlélet számára, amely élve a lehetőségekkel, Vörösmartyt a maga dekadenciájának ősvé és klasszikusává avatta. Helyes tehát, ha szemügyre vesszük az elmúlt száz év Vörösmarty-irodalmát s ezen belül különös gonddal vizsgáljuk meg ezt a dekadens burzsoá szemléletet, amely ma még él s elevenen hat, amelynek Vörösmarty-képe oly szemérmetlenül hamisította meg a költő igazi arcát. Nézzük meg ezért röviden, milyen volt a XIX. századi Vörösmarty-irodalom, miben és hogyan ütközött ezzel a polgári, »nyugatos« szemlélet s melyek voltak ennek legkirívóbb, legjellemzőbb torzításai. E feladat során röviden kitérünk Vörösmarty legproblematisabb, 1825—31-ig tartó pályaszakaszának részletesebb elemzésére is.

*

Vörösmarty a maga korában nem volt vagy legalább is különös módon volt népszerű. A »költőfejedelemnek« kijáró tisztelet megillette, de műveit nem olvasták. Az akadémiai nagyjutalom 1834-es felosztását követő vitában Bajza, Desseffyvel szemben, aki Kisfaludy népszerűségére hivatkozott, nem talált más érvet a kevésbé népszerű Vörösmarty érdekében, mint hogy »... egy tudományos intézetet nem befolyásolhat a többség.«¹ 1842-ben Kossuth veti szemére a nemesi közönségnek, hogy legnagyobb költője munkáit is alig veszi és olvassa, s hogy kézőbb sem szűnt meg ez a részvétlentég, arról Greguss Ágost így ír 1853-ban: »Egyetlen költőnk sem annyira a nemzeté, mint Vörösmarty — hanem kérdés, a nemzet is olyan mértékben-e Vörösmartyé? Az idegen azt hinné, hogy Magyarországon alkalmasint nem is győzik nyomtatni a költő munkáit, pedig Kiliánnál torlasz emelkedik a hat év óta még el nem kelt második kiadásból.«² S ez a jelenség nem véletlen, nem esetleges s oka nem kereshető kizárólag az irodalom iránti érdeklődés általános visszaesésében. A nemesi közvélemény idegensége és távolsága saját költőjének, Vörösmartynek költészetétől az egész XIX. századi Vörösmarty-irodalom kicsiségében és silányságában is tovább tükröződik — az egy Gyulai életrajzot kivéve.

A szerepében egyre inkább reakcióssá váló középnemesség legkonzervatívabb rétegének álláspontja tükröződik abban, hogy Vörösmartyt Petőfi fölé helyezik. »A jövő nemzedékek, ha tudni akarják, milyen volt a magyar 1825—1850-ig, csak az ő munkáit olvassák s tökéletes képek leend e korszakról.«³ — írja Greguss — s később Petőfit nemcsak elhallgatja, de kifejezetten alá is rendeli Toldy irodalomtörténete. Toldy, akinek nézeteit különben egy generációkülönbség is érthetővé teszi, jellemzően az epikus Vörösmartyval összehasonlítva így ír Petőfiről: »Nem volt érzéke a történelmenhez, nem általában a nemzeti nagyság iránt a múltban s a nemzet hősei iránt, mert azok szerencsétlenségükre urak voltak, nem parasztok, vagy szegénylegények.«⁴ Toldy s e szemlélet mögött álló egész réteg elfelejtette, hogy Vörösmarty is megtagadta s milliók rabszolgaságának nevezte ezt az úri múltat.

Vörösmartynek ez a Petőfi fölé való nyílt helyezése, nem volt általánosnak mondható. A középnemesség, amely közéleti szerepének reális alapjait elvesztette, a kiegyezés tisztelen munkáját csak a tömegek szemében népszerű negyvennyolcra való hivatkozással, nemesség akkori szerepének jogán hajthatta csak végre. Ez fejeződik ki abban az

irodalomszemléletben, amely Gyulai vezetésével Petőfiben jelöli meg a magyar irodalom csúcspontját, de ugyanakkor megtagadja, kompromittálja forradalmiságát. Az a végsősoron negyvennyolc-ellenes álláspont azonban, ami előbb Vörösmartyinak Petőfi fölé helyezésében nyilvánult meg, itt, ezen a szemléleten belül is érvényesül, mindenekelőtt Vörösmarty *epikájának* aránytalan túlhangsúlyozásán keresztül. Az egész XIX. századi Vörösmarty-irodalomra jellemző ennek a lényegében feudális világnézetben fogant epikának kijátszása a sokkal inkább lírájában demokrata Vörösmartyval szemben. Még Kemény emlékbeszéde⁶ is, amely nagyjából helyes történelmi és irodalomtörténeti alapvetésével egyedül említhető meg Gyulai életrajza mellett, az is az epikának messze több teret szentel, mint a lírának, amelyet amazzal szemben ötletszerűen és szaggatottan is tárgyal. Gyulainak az a kijelentése, amely szerint Vörösmarty munkáinak első gyűjteménye »majd mindent magába foglal, ami költészetének lényege s határában korszakos« — tulajdonképpen ennek a még Vörösmarty negyvennyolccasságát is zsugorítani kívánó epika-kultusznak a szentesítése.

Negyvennyolcnak ugyanezzel az elárulásával kapcsolatos a Széchenyi—Vörösmarty párhuzam megteremtése. A szabadságharc bukása után lapok és emlékbeszédek Vörösmartyt elsősorban, mint a rendületlen helytállást hirdető Szózat íróját idézik. De azok a hangok, amelyek már ezekben a korai időkben a Szózat nemzethalál vízióját citálják, mint amelyben Vörösmarty »a nemzetnek mintegy kétségbeesett látoka lép fel« — tulajdonképpen meg-alapozói a Széchenyi—Vörösmarty-párhuzamnak. Meghamisítják Vörösmartyt, akit úgy állítanak be, mint aki retteg a szabadságharctól. Holott a Szózat nevezetes versszaka egészen más, sokkal kedvezőtlenebb viszonyok között született, mint Széchenyi rémlátásai. Míg egy évtizeddel később, Kossuth fellépése, a tömegekre appelláló politikai élet zajlása Vörösmartytól megszüntetik a korábban nem egyszer felmerült aggodalmakat, addig Széchenyit éppen ezek a jelenségek rettentik meg. A konkrét történeti helyzet figyelmen kívül hagyásával teremti meg — ebben a vonatkozásban — később Kemény azt a Széchenyi—Vörösmarty-párhuzamot, amely a centenáriumi emlékbeszédein keresztül egészen Szekfűig és Fejáig hirdette a mindenkori uralkodóosztályok páni félelmét a haladástól.

Egy másik jellemző vonása ennek a függetlenséget egyre inkább eljátszó nemesi szemléletnek a hallatlan Főti dal-kultusz, pontosabban a Főti dal királyt éltető sorainak kultusza. A vers egyébként, amely nincs híján a nemesi bünök gúnyolásának, amely a belső árulók elleni küzdelemre, sőt a szabadságharcra is felhív, kitűnő vers, de kultusza éppen azon az alapon történt, amelyet Erdélyi már 1845-ben hibáztatott. A Főti dal »hibája — írja — hogy a felfogott népi, vagy általános költői modor bizonyos hazai azaz nemes emberi alkotmányos hangulátba megy át s ekkép honfitársainknak nagyrésze elesik a daltól, mert reá semmi fogékonysága«. — S ugyancsak a Vörösmarty-mű más, haladó, politikai vonásainak rovására növekszik *aránytalanul* nagyra a Kisgyermek halálára, a Szép Ilonka jelentősége s a kisszerűséget, megalkuvást hirdető korszalelem gyakran idézi a Merengőhöz szóló sorokat.

A kiegyezést követő, ha lehet még gyéresebb Vörösmarty-irodalom ugrásszerűen növekedett meg a centenáriumi évben. Az országos ünnepségek szokatlanul nagyméretűek voltak. A székesfehérvári országos ünnepségeken résztvett Széll Kálmán miniszterelnök és Wallacs Gyula közoktatásügyi miniszter; Pesten, a Nemzeti Színház díszelőadásán ott van Apponyi Albert és Goluchowski külügyminiszter. A Petőfi és Kisfaludy társaságok ünnepi üléseket tartottak, amelyeken a hivatalos irodalom nagyjai szólaltak fel. Beöthynekfüzete jelent meg Vörösmartyról; Kozma Andor, Vargha Gyula, Ábrányi Emil, Koroda Pál s még egy sor költő írnak Vörösmartyhoz és Vörösmartyról verseket. A napilapok közül legtöbb Vörösmarty-számot hoz; képét, kéziratainak, első kiadásainak facsimiléit hozzák, ismertetik levelzését, visszaemlékezéseket közölnek. Műveit újra kiadják; Fehérváron megfestik életnagyságú portróját, megindítják pesti szobrára a gyűjtést. Még öfelsége is — ahogy az egyik lap büszkén tudósít — érdeklődött az ünnepségekről. Egyszóval méltán idézhetette Ady⁸ Reviczky sorát az ünnepségekről szólván: »Szépen fognak elfelemleni« — valóban illet Vörösmartyra.

A Vörösmarty irodalomnak e hihetetlen felduzzadása, az országos ünnepségeknek e szokatlan méretei mögött azonban nem valami hirtelenül érkezett tisztelet és megértés, hanem a századforduló úri Magyarországnak félelme és mesterkedése állt. Az imperializmus korszakának elején a magyar uralkodóosztályokat félelmesen szorongatta a proletariátus, a parasztság és a jogokat követelő nemzetiségiek. Az osztályharc kiéleződött, veszélyeztetve volt az osztályuralom látszólagos biztonsága, ahogyan ők mondták, a »nemzeti egység«. S mind azokon az ünnepségeken, leleplezéseken, Te Deumokon, ülesekben, tósztokon, amelyeket apátok, grófok és miniszterek tartottak, egyetlen szó hangzott és visszhangzott szüntelenül: a »nemzet« — a »nemzet költője«. A nemzeti egység köntöse alatt az osztálybéke maszlagának hirdetése, ez volt az ünnepségek főtartalma s az ijesztő, minden elképzelést felülmúló frázisosság a főmódszere. A vezérszólamot maga Wallacs, a kormány nevében mondott felköszöntőjében adta meg — hadd álljon itt összefoglalva a többi összes elmefuttatás lényegét. Vörösmarty költészete eszerint az osztálybéke oázisa, »hová . . . érdekarcaink küzdelméből menekülve, a magyar nemzet összeforrasztó, mindenkit kibékítő ideáljaiban egyesülünk.«⁹

Annak, hogy Vörösmarty a »nemzet költője«, volt egy korábbi, feudális színezetű tartalma, amelynek a még kezdő Toldy Aesthetikai leveleiben adott hangot. Mikor a Zalán futásának »magasabb popularitását« méltatja, azt írja róla, hogy az »mindenkor elég nemes és sehol tárgya alatt el nem maradt, mert a nemzetnek, nem a népnek iratott.«¹⁰ Vörösmarty nem ebben — éppen ellenkező értelemben volt a nemzet költője. A reformkorban is, mint annyi évszázadon át, Magyarország egész továbbfejlődésének alapfeltétele a nemzeti függetlenség kivívása volt. Ezt valóban nem lehetett másképp megvalósítani, mint a nemzeti egység jegyében s ezért az az érdekegyesítő, egységtերemttő ideológia, melyben a »hon« minden magyar hazája volt, haladó lehetett a történelemnek ezen a konkrét szakaszán. És — ha a nemesi korlátok szabta reakciós oldala meg volt is — az által lehetett haladó, hogy voltak ténylegesen demokratikus vonásai is : a szabadság és jog ebben az időben kapott egy mélyebb, demokratikusabb értelmet s a nemzet fogalmába ekkortól tartozik bele a »munkás pór, szegény«. Ez a felülről sugalmazott nemzetegység-gondolat azonban csak 1849-ig lehetett érvényes — később bármiféle hangoztatása is csak az osztályharc lepezését szolgálhatta és szolgálta egészen a fasizmusig.

Ez a nemzet-egység Vörösmarty költészetében érdekes módon formailag is tükröződik. Azoknak a nagy céloknak, ideáloknak, magasztos feladatoknak és fogalmaknak — mint haza, honszeretet, munka, jog, igazság, erény, áldozat — Vörösmartynál sokkal absztraktabb megfogalmazását, költői kifejezést kapjuk, mint Petőfinél. Éppen azért van ez, mert Petőfi a nép nevében — Vörösmarty a nemzet — a nép és a nemesség nevében beszél, s így a kifejezés absztraktságának kell szükségképpen áthidalnia a fogalmak különböző osztálytartalmait. Stílusának ez az elvontsága nem egyszer költészete »fenségének« arisztokratikus értelmezésére szolgáltatott alapot. Holott ennek a fenségnek más az alapja.

Vörösmarty költészetének egyik legegységibben jellemző vonása az a magas feszültség, melynek áramában ragyogóvá és világítóvá izzottak azok a politikai törekvések, amelyek kevésbé tisztult formában parázslottak a nemesi közvélemény megyei tűzhelyein. Az ő pártalan nagyjegynyűsége és következetessége, a haza üdvének, az emberi haladásnak becsületés és áldozatos szemelöttartása : költészetének fensége — a nemesi közvélemény számára nem volt követhető a reformkorban sem, negyvenkilenc után még kevésbé. Innen is az a tiszteletteljes érdekeltenség Vörösmarty életműve iránt, a rávonatkozó irodalom silánysága később. Sem az ingadozó reformkori sem később a kiegyezés felé lopakodó középnemesség nem érhetett fel Vörösmartyig, aki bizonyos osztály és történelmi korlátozottság mellett a legtöbbet adta. Meghallói és igazi tisztelői a legnagyobbak, Petőfi és Kossuth voltak.

Vörösmarty eszméinek, célkitűzéseinek tartalma ugyan konkrét volt, de költői megfogalmazásuk szükségképpen lett általános és absztrakt. Ez tette szavait különösen alkalmassá a mindenkori idézésre. Hiszen ezek így olyan örök, nemes fogalmakat jelöltek, melyeket a gyakorlatban lehetett ugyan lábbal tiporni, de használatukról lemondani semmiképpen sem. Vörösmarty költészetének elvontsága, de ugyanakkor magasztossága kapóra jött a századforduló politikai és irodalomtörténész törpéinek, akiknek fráziskészletével — mert hiszen a frázis mindig absztrakt — Vörösmarty költészete formailag, szavakban összevágott. Hazugság és kihasználható eszköz így találtak egymásra s teremtették meg a frázisok és bombasztok idézhetetlenül nagy tömegét, amelyekből bárki izelítőt kaphat, ha belepillant a Vörösmarty-émlékkönyv ünnepi szónoklataiba.

A Fóti dal kultusza a kiegyezés előtthöz viszonyítva óriási módon megnőtt és túlhaladta a Szózatét. A Fóti dal lett a »hazafikötelesség evangéliuma«¹¹, »a magyar lojalitás örök érvényű törvénycikke«, amelyben Vörösmarty »a hazaszeretet és a királyhoz való törhetetlen hűség érzéseit nemzeti közérzülétté forrasztotta össze.«¹² Ezt a verset méltatja Beöthy és az öreg Jókai, a díszelőadásokon a Szép Ilonka mellett ez szerepel a műsorokon, s a közleményekben nincs gyakrabban elforduló kép, mint Szeplér Mihály rajza, amely Fáy András szüretén a Fóti dalt szavaló Vörösmartyt ábrázolja.

Teljes egyoldalúsággal és meghamisítva élnek vissza Vörösmarty reformizmusával, aki »mint a közélet embere érzi és tudja, hogy ennek a világnak a berendezése nagyon szövevényes valami, s hogy azon lényegesen változtatni csak óvatosan és mérséklettel lehet.«¹³ — Új virágzásnak indul a Vörösmarty—Széchenyi-párhuzam és az epika kultusz, amely Beöthy tollán¹⁴ odáig fajult, hogy Vörösmarty lírájáról néhány szerelmes verset kivéve — egyszerűen nem beszél.

A legvadabb sovinizmus barbársága és szemérmertlensége nem ismert határt, s olyan kifejezésekre vetemedik, hogy »Vörösmarty tudta, hogy egyedül állunk . . . Nem is törődött más népek babérjaival dicsőségével, kultúrájával sokat.«¹⁵ Ugyanez a hang jelentette ki, hogy Vörösmarty »Tárgyai és nyelveinek zenéje annyira magyar, hogy nem fordíthat belőle idegen, de ne is merészkedjék, az ő dalai csak magyarnak zengedeztek, az ő műsúja nem a világ-költészet berkeiben lakott — hadúr leánya volt.«¹⁶ De ez utóbbi kirohanások már valami és valakik ellen szóltak, azok ellen, akik nevében Ignótos jelentette ki : »Vörösmarty Mihály most száz éve született s az ő nemzete most kezd belevegyülni, amivel az ő költészete össze-

csendül : a nyugati műveltség nagy közösségébe. A nagy költő példája mutatja, mint mehet ez végbe : nem sérelmével, de javára a nemzeti egyéniségének.»

A silány és hazüg ünneplés ugyanis nem volt zavartalan és nem kizárólag a feudális színezetű hivatalos véleménynek egyeduralka jellemezte. A nagy dobverés zajában, ha halkabban is, de megszólalt és ellent, vagy legalábbis mást mondott az új városi, irodalmi ellenzék s már ekkor kialakultak annak a Vörösmarty-képnek a körvonalai, amelynek konkrét vonásait csak nyolc-tíz év után adták meg és torzították egyre jobban el a Nyugat írói. A Magyar Genius, melyet Ignotus a Nyugat elődjének nevezett, az »új idők hatalmas kezdetét« látja Vörösmartyban, akinek költészete arra bizonyos, hogy »a tunyák és félenek mégseim voltak az erősebbek, jobban hallatszott a szavuk a bátraknak, akik izgató szóval, tollal és lanttal hirdették a jövőt.«¹⁷ S a »művészeti, irodalmi és társadalmi képes hetilap« — tovább egyetlen szóval sem emlékezik meg az ünnepegekről. — A Pesti Hírlap vezércikke¹⁸ már kimondja, amit később oly sokan, hogy »Vörösmarty Mihály inkább csak irodalomtörténeti, mintsem élő nagyság« s hogy »A Szózatón kívül csak néhány lírai költemény az, mely állandóan az új korszak felkében és tudatában él.« Ugyanitt pedig, felvetve Vörösmarty elhanyagolását, válaszként — minden korlátjával együtt — tipikus feleletet ad. Először fogalmazza meg a Vörösmarty-kérdésen keresztül is az egész polgári irodalomra jellemző felemás, lényegében reakciós álláspontot, a »nép-nemzeti« ellen való harc ürügyén Vörösmartynek Petőfi fölé helyezését. A cikk átveszi a reformkor Vörösmartyja és a forradalom Petőfije közt Gyulaitól megteremtett folytonosságot, amely szerint Vörösmarty »nyelv-művészetének hatása alatt« születtek meg irodalmunkban a »nemzeti formák«, de megtoldja: »azóta a magyar irodalom és az egész nemzeti kultúra ebből kezdett táplálkozni és Vörösmarty úgy tűnt fel, mintha túl lenne haladva«.

Ha már most áttérünk a következő évtizedek során kialakuló teljesebb polgári Vörösmarty kép vizsgálatára, — arra alapvetően jellemző, hogy ha Vörösmarty költészetének bizonyos elhanyagolt, elhallgatott területeire fel hívta is a figyelmet — az igazi Vörösmartyt ugyanúgy, vagy még kevésbé értette meg és érte fel. Igaz, teljesebb tette a Vörösmarty képet, de ez csupán kiegészítés és nem összefoglalás volt. A polgári Vörösmarty-irodalom a maga másirányú egyoldalúságával — a nemesi epika költőjével szemben — egy dekadens Vörösmartyt állított. Sőt, a meginduló Vörösmarty-kultusznak és őskerésésnek ürügyét végsősoron Vörösmarty költészetének ugyanaz az ellentmondásossága, történelmi és osztálykorlátozottsága szolgáltatta, mint amelyre a korábbi Vörösmarty-hamisítás épült. A továbbiakban nevezük így : nyugatos Vörösmarty-szemlélet a legdöntőbb kérdésben, Vörösmarty-irodalomtörténeti elhelyezésének kérdésében még nyíltabban reakciós, mint volt Gyulai és lényegileg Toldy álláspontját folytatja. Vörösmartynek Petőfi fölé helyezése alapjában leplezi le az imperializmus magyar burzsoáziajának viszonyát még a polgári demokratikus forradalomhoz is. Nem változtat ezen a tényen az, hogy a nép-nemzeti irodalomszemlélettel való harc során történt ez az értékelés — a feudális irodalomszemlélet elleni támadás célja Petőfi forradalmiságának kompromittálásával, háttérbe szorításával esett egybe. Az elképesztően anakronisztikus visszavetítés, mesterek és epigonok azonosításának ostobasága a szétválasztás és megkülönböztetés helyett legjobban árulói, hogy hová is akart útni pl. Kosztolányi, aki Vörösmarty pesti szobrának felállításakor így ír: »Kellott ez az eleven szobor és már, hála Isten, nem csak riogató ébresztőnek, politikai koránkelőnek és árbockosárkémnek, de *szemben a forradalom népies költőivel*, irodalmi irányjelzőnek egy magasabb és elegánsabb költői kultúra felé. Mert az egyedül üdvözítő népiesség tankönyvbölcsessége Vörösmartyt szerencsére nem kapatta meg el. Vadvirágos, délibábokban fürdő, merev álmok helyett okosan hallgatott saját álmaira.«¹⁹ E Vörösmarty korabeli tankönyv bölcsességének nyilvánvalóan nem lehetnek más hírdetői, mint a »forradalom népies költői« : Petőfi és Arany.

De ez a szembeállítás és alárendelés Ignotusnál pl. kiterjed Arany mellett Csonakaira is, akik mindketten, mint »a faji egyéniség őseréjű megtestesítői« alá vannak rendelve az »egyetemesebb dunántúli« Vörösmartynek. Ez a plebejus tartalom elítélése mellett egyszersmind a népiesnek, mint irodalmi formának lebecsülését, a nemzeti jelleg elvetését vagy legalábbis alacsonyabbrendűségét hirdeti és a nyugatos kozmopolitizmus vetülete. — Vörösmartynek Petőfi ellenébe, illetőleg fölébe helyezését a leghatározottabban Szász Zoltán teszi meg hírhedt cikkében,²⁰ amely azonban annyiban jelentős, hogy a maga pimasz pökhendiségében sok mindent, amire a polgári esztétizmus csak burkoltan mert célozni, nyíltan kimond. »Vörösmarty tényleg egy csúcspont, utána azonban hanyatlás, sőt valóságos zuhanás következik, amely hanyatlásnak neve Petőfi.« S azok az érvek, amelyek tulajdonképpen a dekadens burzsoá irodalom arisztokratizmusát, a tömegektől való riadt elzárkozását voltak hivatva igazolni, vérszenen hasonlítanak a fiatal Toldy még feudális nézeteire. »Vörösmarty, aki a fejedelmi hőst, az urat, a bajnokot, a díszféfit dicsőítette, azáltal sokkal költőibb ösztönről tett tanuságot, mint Petőfi, aki a népet akarta úrrá tenni a költészetben.«

A Nyugat Vörösmartyja elsősorban a dekadens burzsoázia képére és hasonlatosságára formált Vörösmarty. »A mai emberhez az öreg, beteg Vörösmarty áll közelebb, mert az ő lelkében ismerünk rá jobban a mi ellentétektől szaggatott, diszharmoniak közt vergődő, benuulásában időnként görcsösen fellobbanó lelkünkre.« — írja Schöpflin. Kosztolányi akkor szerette meg Vörösmartyt, mikor először olvasta, »mily előkelő elbűsultséggel futott meg az élettől«. Babits nihilistává teszi és felfedezi benne a »klasszikust, aki idegebb és izgatottabb minden dekadensnél« — s később Szerb Antal ezen az alapon jelöli ki helyét a magyar irodalomban: »Az igazi Vörösmarty a legpesszimiztább, leginkább haláltartalmú, legsötétebb hangú költő a magyar költészetben.«

Melyek voltak ennek a zavartalanul dekadens Vörösmarty-kép kialakításának jellemzői? Mindenekelőtt az, hogy mellőzve minden konkrét történelmi elemzést, Vörösmarty munkásságában megteremtettek egy összefüggő pesszimista vonalat. Schöpflin tanulmánya éppen azért emelendő ki, mert még csak két Vörösmartyt, a negyvenkilenc előtti és utáni különbözteti meg s ha felfedezője is egy másik Vörösmartynak, s sorai közt ott kísért a dekadens őskerese, mégis ezt a másik Vörösmartyt, a negyvenkilenc utáni, reális történelmi keretbe illeszti és abban magyarázza. De nem így a többiek, akik Vörösmarty költészetének különböző tartalmú pesszimista megnyilatkozásait összekötik, egyazon pesszimista-dekadens világszemlélet megnyilvánulásaiként fogják fel. Így kerül az a pesszimista-lírizmus, amely Vörösmarty korai hazafias epikájának egy felső hangja, a romantikus, szimbolikus, irracionalista epika, a Csongor és Tünde útkereső bizonytalansága *egy kalap alá* a Szózat nemzetihalál víziójával, az Emberek vagy a negyvenkilenc utáni líra sötétlenlátásával. Már Ignotus megcsinálta ezt a bukfenecet, mondván, hogy az epika nélkül a Vén cigány sem születhetett volna meg — epikán elsősorban a Zalán futásánál többre becsült Tündérvölgyre, Délszigetre és Két szomszédvárra célozva. Babits 1911-es tanulmányának egész felépítése is ezt a folytonosságot teremti meg. Babits szerint a képeknek már a Zalán futásában is meglévő lázadása »lehangja a nemzeti ígát és valóban a végtelenbe lendül, időközön túl keres tündérvölgyeket és délszigeteket«. Az átmenetet a Csongor és Tündében találja meg: »Az a pesszimista világnézet, mely mindjobban közeledett a nihilizmus felé, itt jelenik meg először a maga teljességében« — írja a vándorokkal kapcsolatban s innen Babits számára egyenes az út a nihilizmuson (Emberek, Országháza) keresztül az Előszóhoz és Vén cigányhoz, amelyeknek tárgyalása teljesen mellőz minden történelmi konkrétumot. Szerb Antal élezi ki és summázza ezt a koncepciót: »Az igazi Vörösmarty a fiatal Vörösmarty volt, és a fiatal Vörösmarty már magában hordozta a harmadik Vörösmarty tragikus és borzalmas vonásait«. Ennek az álláspontnak a cáfolása rákényszerít bennünket a fiatal Vörösmarty 1825 és 1831 közt írt műveinek részletesebb elemzésére.

*

A fiatal Vörösmarty pályájának az a szakasza kétségtelenül ellentmondásos. Arra a kérdésre, miben áll ez az ellentmondás, összefoglalóan azt a választ adhatnánk: Vörösmarty-nak tisztázatlan, ellentmondásos problematikusa a közösséghez, a társadalomhoz — pontosabban a saját osztályához, a nemesi társadalomhoz való viszonya.²¹

Ha Vörösmarty verseit, levelezését vizsgáljuk, a huszas évek elejéig, -közepéig, azt találjuk, hogy e fiatalkori versek telve a meghasonlás, elvágyakozás, kétség, létbizonytalanság hangjaival. Ennek a hangulatnak alapja — maguk a versek, levelek mondják ki — Vörösmarty személyes életviszonyaiban gyökereznek. Talán nem kapott elég hangsúlyt eddig, de világos, hogy Vörösmarty igen mélyen átélte a maga deklaszált helyzetét, amit aztán méginkább elmélyített reménytelen szerelme. Igaz, ez a korai, elkeseredett, de a tiltakozás elemét is magában rejtő hang háttérbe szorul akkor, mikor Vörösmarty osztályával, a középnemességgel azonosulni tud. Ez az azonosulás először a huszas évek elejének nemesi függetlenségi mozgalmaiban, egyáltalán a kezdeti reformkor politikai törekvéseinek síkján valósul meg. A Zalán, a Cserhalom, az Eger eszmei mondanivalójuk lenyegét illetően kifejezői ennek az összeforrottságnak, a nemzeti öntudatot ébresztik a honfoglalás és azoknak a függetlenségi harcoknak idézésével, amelyekben a magyarság nemzetté alakulása megindult. — De ugyanakkor az is nyilvánvaló, hogy e művek távolról sem homogének a fenti értelemben. Anélkül, hogy ez alkotások eszmeiségének alapvető értelmezését a legkevésbé is kétségbevonnánk, összpontosítsuk figyelmünket azokra a motívumokra, amelyek azt mutatják, hogy ez az azonosulás, Vörösmarty-nak a nemesi társadalommal, nemesi köztudattal való harmoniája távolról sem volt egyértelmű és zavartalan.

Az, hogy a középnemesség egyre inkább a reformkori függetlenségi mozgalmak élére állt — elválaszthatatlan volt a maga osztályuralmának, gazdasági erejének bomlásától, rothadásától. A magyar birtokososztályt éppen végső gazdasági veszélyeztetettsége állította szembe az abszolutisztikus törekvésekkel. Ez a szembenállás párhuzamos volt a feudalizmus ellentmondásainak kiéleződésével, a feudalizmusnak azzal a válságával, mely a francia háború

befejezése után az idegen uralom alatt és miatt egyre mélyült. Vörösmarty maga is alá volt rendelve az ezzel együttjáró nemesi válság-érzésnek, maga is átélte és a Zalán futásában tükrözte a népre még nem talált mozgalom gyengeségét.

A honfoglalás témája egyrészt és elsősorban nemzeti, de ugyanakkor nemesi téma is, hiszen a honfoglalás földfoglalás is volt, a honfoglalók a nemesi juss ősei is egyszersmind. A nemesi szemléletnek ebben az összefüggésében nyilván kőr- és kortűnetként kerülnek be a honfoglalási eposzba egy parasztlázadás konkrét képei. A »dühöngő pórnép«, »doronggal, görbe kaszákkal« és »kövekkel« hadakozik — s Tüzima panaszában konkrét osztályaggodalom szólal meg:

Hajdan azért győztünk Álmosnak idétte Kiónál
És Munkácsot csak azért, csak azért nyerhettük el Ungot,
Hogy buta pórok előtt, nem hősi seregeknek előtte
Bujuk az erdőket és napfényt nézni se merjünk?

Jellemző emellett, hogy a honfoglalási eposz szerzője a harcot nem egyszer »ölésnek« érzi, hogy elsősorban nem a viadatok győztesének örömében, hanem az »utoljára fényre tekintők« szomorúságában osztozik, hogy az eposz legmegdöbbentőbb, legreálisabb részlete a halottak éjjeli temetése. »Gyászos az útközetek folyamatja«, »kedvetlő vérképeinek látása kietlen« vallja be maga Vörösmarty s Ete, a »hadzavaró hős« is csöndes sírról álmodik egy »futó kis völgyi pataknál«. Jellemző, hogy a legutolsó, győztes csata után is csak a »gyilkos földet« veszi észre, s hogy az egész eposz nem a győztesek bemutatásával, hanem a »búbamerült« Zalán idézésével zárul. — Mindebben az tükröződik, hogy Vörösmartynak is, mikor az eposz egészével felrúzza és nemzeti feladataira ébreszti a »tehetetlen kort« — hatalmas küzdelmet kell vívnia önmagában is osztálya tehetetlenségével szemben. Ez az az objektív teher, amelyről érzi, hogy tollára nehezedik:

Zúg a harcoknak haragos rivadása; keményen
Csattog az összeütött fegyver, s a büszke levante
Még viszi teste sebét, karját még harcra feszíti,
De fáradtan zeng a kései ének utána.
A fene bajvívót s daliás komoly arca haragját
A mellébe törött nyállal keseredve vesződőt,
S a diadalmi öröm hangját nem győzi követni.
Gyengék is már e letűnő kor lelkei: a nagy
Ósi dicsőséget nem bírják tartani többé.

(II. ének)

De mindezen túl Vörösmarty, akarva-akaratlan, kifejezést ad annak is, hogy nemcsak alárendelt kifejezője a nemesi légkörnek, hanem — bizonyos keretek közt — tagadója is annak. Abban mutatkozik ez meg, hogy a Zalán futásában (de a hazafias epika többi alkotásában is) az igazán szubjektíven rajzolt alakok és azok szerepe *nem esik egybe* az eposz nagy mondanivalóját hordozó alakjaival és azok funkciójával. A délszaki tündérnek semmi köze a honfoglaláshoz, Laborczán alakján (akinek Vörösmarty jellemzően »Az életgyűlölő panasz« c. fiatalkori keserves versét adja a szájába) éppen a hagyományos eposzi önfeláldozás-motívum sikkad el, Ete is elsősorban a szerelmi történet és nem a harcok kapcsán nyer jelentőséget stb. De így van ez a Cserhalomban is, ahol Árbocz rajzában és történetében ott kísért — amit Etelka ki is mond — a reménytelen szerelmes tragikumja is. Az Eger szerkezetét pedig — a végső eszmei mondanivalót is szinte veszélyeztetve — a szerelmi történetek, előtérben Omár és Ida teljesületlen szerelmével, igen erősen szétlázítják. — Hogy ez a külön út, ez az azonosulni nem tudás elsősorban a *reménytelen, be nem teljesedett* szerelem motívumán keresztül jut kifejezésre, azt jelzi, hogy Vörösmarty számára az Etelka-élményben kristályosodott ki, fogalmazódott meg osztályához való diszharmonikus viszonya. — De ugyancsak ez adott lehetőséget sőt indítékot a fiatal költőnek a feudális válság feltárására, ez tette eziránt egyáltalán érzékennyé. Ennek alapján vonhatta ki magát a nemesi illúziók zavartalanságának világából, ennek az egyéni nézőpontnak talaján maradhatott realista — mégha ez a realizmus az epikus konvenciók szükségszerű fellazításához vezetett is. A Zalán futásának ellentmondásait nem írhatjuk egyszerűen Vörösmarty tehetségének rovására. Tartózkodása, fel-fel bukkánó szkepticizmusa, egyéni útkeresése, a szerkezeti lazaság végső soron a mozgalom tényleges erőviszonyait s a maga indokolt ellenérzéseit tükrözték.

A továbbiak során az egyik vonal, amelyen Vörösmartynak a feudális világtól való idegenkedését sőt elidegenedését nyomon követhetjük, műltszemléletének alakulása. Vörösmarty a mozgalom visszaesésével egyre negatívan ábrázolja a múltat s ezzel akarva-akarat-

lan azt is kifejezi, hogy a műltrahivatkozás eddigi, nemesi, epikus formája lejárt, hogy ez a műltszemlélet politikai kibontakozás támogatására alkalmatlan.

Már az Egerben, Omár és Ida szerelmének rajzánál jelentkezik az eddigiékhöz képest egy új elem : a műltban a feudálisnak megmutatása és elfitélése. Omár és Ida tragédiájának oka feudális viszonyokra vet fényt : az apa nem engedi Idát Omárhoz :

Nem, Hiador, Idát nem örömmek hagyta
Kérlelhetlen apám letörölte az élet egéröl
A szép csillagírást : neveinknek fénykoszorúját
S klastromi üszkökkel bús vár leve éji lakásom.

A Széplak-ban már egyedüli témává önállósul a feudális műlt egy tipikus szenvedélye, a nő teljes kiszolgáltatottságán, tulajdonvoltán alapuló gyilkos féltékenység. A Két szomszédvár pedig az egyik legtipikusabb konfliktusán keresztül, kétségtelen történeti realizmussal jellemzi a feudalizmust. Itt már nincs »kettősség«, itt a mozgalom visszaesése, ami végsősoron magával hozta ezeket a pesszimizisztikus témákat — *egybeesik* a költői nézőponttal s éppen ezen az ellentmondás-mentességen, immanens egységen alapszik a Széplak és Két szomszédvár sokat emlegetett szerkezeti kiválósága. Jegyezzük meg meg, hogy Vörösmarty ezekben a művekben ha elfordul is a politikai lélettől, mégis, tematikailag meg a műltöz tapadva, a mozgalom visszaesését fejezi ki. Emellett azonban a nagyot akaró, a nemzet életében nagy tettekre vágyó Vörösmarty lelkesedése, egyáltalán a korban rejlő erők kifejezést kapnak itt is. Nem szabad elfelejtenünk, hogy a Széplak és Két szomszédvár a rossz vitorlákba fogott, tévutakat járó nagy szenvedélyek hatalmas rajza is egyszersmind. A hősök, Ugod és Tihamér alakjai tragikus színezésűek — s ebben jut kifejezésre, hogy Vörösmarty a szenvedélyt, az érzések átélésének végtelenségét nem utasítja el. Amikor e talajtalan lendület az első igazi reformországyülés idején tápot nyer, már a Szózat magas eszmeiségében csap fel.

De a kiábrándulásnak tartalmi, tematikai objektívalódása mellett párhuzamosan fut a művek egy más sora, amelyeknek közös jellemzője a régi elvetése mellett valami újnak a keresése, s ezzel együtt bizonyos kezdeti, elnagyolt szimbolizmus is. Ha végigmegyünk a művek e során, egy többé-kevésbé egyenes fejlődésnek leszünk tanúi, amely fejlődés az ellenézés, tiltakozás folytonos tudatosodásában, s ezzel együtt a szimbolika konkretizálódásában és társadalmiasodásában áll. Arról van szó, hogy ami a nagy epika keretében mint ellentétes előjelű lírizmus, individualis útkeresés jelent meg — e művekben önállósul.

Kezdetben, a Tündérvölgyben teljes tagadása ez a társadalmi külvilágnak, a tündérmese műfaja csak alkalom a költészet olyan területein tett kerülőre, amelyet »fül nem hallott, szem meg nem jára«. Kifejeződik ez az egész költemény szimbolikájának önkéntességén, mesterkélt-ségén, erőszakolt érthetlenségén keresztül. Jellemzi ezt a költeményt a logika, a szokványos hagyományos gondolkodásnak valamilyen öncélú felrúgása — egy formabontásban kifejezésre jutó lázadás.

A Délsziget elején ugyancsak ott ékeskedik a »hitlenek« távoltartása s a kihívó ígéret :

Nincs kedvem sem időm mindennapi dolgokat írni :
Újat frok, nagyot is, kedvest is, rettenetést is.

A Délsziget azonban már más, mint a Tündérvölgy volt. A fantasztikus történet szimbolikája, ha részleteiben nem is fejthető meg — egészében kétségtelenül az emberiség fejlődését példázza. Sokkal társadalmibb, emberibb ez a szimbólika, mint a Tündérvölgyé. Feltehetően a Csongor és Tünde tematikáját vetíti előre a töredék : a szerelmesek elszakadnak egymástól s Hadadur a »túrj de ne zúgj, s fáradsz remélj« szózat jegyében küszködés és kalandok során talált volna rá kedvesére. Jellemző azonban, hogy ekkor még éppen ott és akkor hagyja abba a mesét, amikor Hadadur a társadalmon kívüli élet után a társadalomba került volna vissza s ott kellett volna helytállnia és megküzdenie kedveséért.

A Csongor és Tünde azonban már megragadja és még világosabb szimbolikán keresztül ábrázolja azt az alapvető problémát, ami lényegében a fiatal Vörösmarty alproblémája : a nemesi közösséghez való viszonyát. A Csongor és Tünde tehát nem mélypont, hanem a Tündérvölgytől egyenes irányban felfelé haladó út egyik állomása. A reménytelen szerelem keretében átélt ellentétek ekkorra már addig élestedtek s egyszersmind tisztultak, hogy ábrázolásuk drámai formát nyerhetett, a probléma annyira tudatosodott, hogy megtalálta a maga legmegfelelőbb, ezért legművészibb önálló formáját.

A Csongor és Tünde jelentősége, hogy a szerelmestől elválasztó társadalmi erők, amiket a Tündérvölgyben csak fantasztikumok képviseltek, amelyeknek ábrázolása a Délszigetben lehetetlennek bizonyult — itt jelennek meg először önállóan, különváltan. A három vándor alakjának elvontsága mögött a felismerés még mindig általános, morális de már társadalmi jellege áll, ezért magyarázatuknál is általánossággal kell megelégednünk. A három vándor

magatartásában egy közös van a Tündét, boldogságát kereső Csongorral szemben: a gúny, az illúziók eltűlése és kigúnyolása. Csongor boldogsághitével és igényével szemben azok sivár önzése és ideáltalan szkepticizmusa áll. Megszemélyesedtek bennük azok az erők, amelyek Vörösmarty egyéni boldogtalanságát okozták, de ugyanakkor el is buknak, míg Csongort nem térítették el útjáról — ő rátalál szerelmére.

Ha figyelembe vesszük az el nem ért szerelem motívumának megjelenését a fiatal Vörösmarty költészetében s emellett azt, hogy Vörösmarty társadalmi élményeinek is gyűjtőpontja volt ez az érzés — vajjon a szerelem diadala, beteljesedése, a nemesi társadalomtól való elfordulás mellett nem jelenti-e egyszersmind azon vett győzedelmet is? Nemejzödik-e ki ebben a városban, tollából élő Vörösmarty-nak a nemesi életformától való függetlenedése, és felszabadulása? S Balga és Ilma megjelenése, a népies mese és nyelv nem valami hasonorsú, rokonszenves közösség felé orientálódás? — Valószínű. Hiszen ez az osztályon belüli konfliktus egyértelmű haladó mozgalom híján éledhetett idáig. Később, mikor a középnemesség ismét a politikai élet erősödő menetének élére áll, *ezen az alapon* ismét feloldódhatott az a helyzet és réteg-különbség, ami Vörösmartyt elválasztotta ill. szembehelyezte osztályával. Ha nem is teljesen, de ugyanígy szorultak háttérbe a fiatalkori keservek a hazafias epika alkotásainak idejére is. A harmincas évek közepétől pedig, mikor a nemesség *demokratizálódása* is megindul, még inkább lehetséges volt az azonosulás s ekkor már Vörösmartyt éppen értelmiségi helyzete tette osztálya törekvéseinek legkövetkezetesebb jelszóalattólvá.

A három vándor jelentésének azonban lehet a fentiekkel egyáltalán nem ellentétben álló másik oldala is. Csongornak — a vándorokkal való morális szembenállásába belejátszhat már a csak hallomásból vagy a városi életen keresztül ismert kapitalizmustól, mint illúzióromboló újtól való idegenkedés is.

Vörösmarty a részben indokolt kiutat, az egyéni szerelem boldog beteljesedését nem tudja, nem is akarja maradéktalan és zavartalan megoldásként ábrázolni. A két egymásra talált szerelmes körül »gyászosa hanyatlak az égi körül, az egymásra talált Csongort és Tündét nem virágos, de »ridég és szomorú« éj veszi körül.

Ezt a helyzetet élezi ki, egyszerűbb keretek közt, a Rom. A Rom tulajdonképpeni mondanivalója elsősorban nem egy bukott szabadságharcotól való félelem, hanem amellett az is — hiszen maga a mese süllyk ezt példázza — hogy az egyén, boldogtalan országban, bármilyen jó szubjektív körülmények között éljen is, boldog nem lehet.

E művekben tehát (Tündérvölgy, Délsziget, Csongor és Tünde, Rom) benne rejtett a múlt tagadása, de ez tematikailag nem tapadt a műlthoz, mint a romantikus epika esetében — hanem a Tündérvölgy viszonylagos mélypontján keresztül a Csongor és Tünde magasrendű drámai szimbolikájáig tisztult. S ha a Tündérvölgy tagadása volt egy bomló társadalomnak, akkor ennek öncélúságával szemben a Csongor és Tünde a maga társadalmi vonatkozásaival, nemzeti jellegével tagadása volt a tagadásnak — s szubjektívitasában is tükre az 1830-as korforduló világnézeti válságának.

Mindezt azért kellett elmondanunk, hogy lássuk: az a beállítás, amely Vörösmarty e korai, bár olykor dekadens megfogalmazású, de antifeudális költészetének bizonyos elemeit teljesen közös nevezőre akarja hozni a későbbi Vörösmarty hazafias indokú borulátásával — merőben hamis. Másrészt feleletet kapunk a feudális és burzsoá irodalomszemlélet egy ütközőpontjára vonatkozólag is. Addig, míg a XIX. század folyamán Vörösmarty epikáját, természetesen annak feudális színezete miatt, messze túlértékelték, ugyanekkor epikájának azt a részét, amely ennek a feudális szemléletnek, ha olykor negatív formában is — a tagadását jelentette — teljesen elvetik. Toldy irodalomtörténetében, míg magaslatló felsőfokokban beszél a hazafias epikáról, »egészében elhibázott műnek« tartja a Tündérvölgy-, Délsziget-, és Rom-ot. Sem ő, sem emlékezésében Kemény nem említi a Csongor és Tündét, s közismert Gyulai-nak is ez utóbbival kapcsolatos értetlensége. »Vörösmarty nem akarta semminemű filozófiai absztract eszme allegóriájává alakítani a naív népmesét« — állítja leghatározottabban. A »drámai compositio« mereven alkalmazott szabályaira hivatkozva feleslegesnek minősíti a szimbolikus alakokat. Míg a Rom eszmei mondanivalója Toldy szerint »méréskeld vágyaidat« — Gyulai szerint inkább az emberi vágyak hívságát rajzolja stb. — Ezzel szemben a Tündérvölgy-ről és a Délsziget-ről Babits azt mondja, hogy betetőzik Vörösmarty első periódusát — s amit Babits még csak Vörösmarty pályájának első szakaszára és csak azzal a fenntartással mondott: »ha német volnék« — azt Szerb Antal Vörösmarty egész életművére és magyarán szögezi le: »A mai ember számára Vörösmarty egész oevre-jében ez a két költemény (a Tündérvölgy és Délsziget) a leginkább, a legzavartalanabbul vonzó, ezekben van a legkevesebb műzeális íz, a legkevesebb elavult attitűd, külső kötelezettség és a legtisztábban az a valami, ami miatt Vörösmartyt a magyar irodalom egyik legnagyobbjának tartjuk«.

Ha már most figyelembe vesszük a fiatal Vörösmarty költészetében az antifeudális, pontosabban nem feudális, nem konvenciózus elemeket, nyilvánvaló, hogy a feudális irodalomszemlélet azért viseltetett e művekkel szemben ellenséges közönnyel, mert megzavarták volna Vörösmarty-nak, mint a nemesség költőjének megrajzolását. A burzsoá dekadencia viszont

örömmel nyúlt a rokonnak tetsző hangokhoz, de míg az individuális elvágyódás, lázadás, ami Vörösmartynál az idejétmúlt feudális világ *ellen* szólt és *előbbre vitt* — addig a burzsoá dekadencia hasonló vonásai elsősorban a munkásosztálytól, azaz a jövőtől való *félelemből* táplálkoztak és a haladástól való *elzárkózást* jelentették. Erre az alapvető különbségre jellemző, hogy nem egyszer Vörösmarty olyan műveit tették meg költészete csúcspontjának, amelyek Vörösmarty számára csak a mélyből felvezető lépcsőfokok voltak. Vörösmarty e műveiben az átmenet útkeresése tükröződik, a régivel szemben való romantikus és individuális szembenállását állandóan az újnak, helyesnek, társadalminak a keresése kíséri és megtalálása tetőzi be. Nem a nihilizmushoz, hanem a Szózatához és a jog terén másnak is helyet követelő demokratizmushoz vezetett ez az út. A burzsoá dekadencia azonban ezt nem látta meg, hancin megrekedt a maga számára kihasználható mozzanatoknál, egyszerűsre mind elárulva ezzel a maga és a fiatal Vörösmarty költészete közti alapvető különbséget.

A végigvezethető egynemű pesszimizmus a burzsoá Vörösmarty-pályaképen természetesen annak a vívódásnak, negyvenkilenc előtti és utáni pesszimizmusnak a meghamisítását is jelentette, amely hazafias indokokból eredt. Ezt azonban már csak azért sem érthette és magyarázhatta helyesen a nyugatos irodalomtörténet, mert a pesszimista Vörösmarty-kép zavartalan kialakításában egyáltalán nem tudta hova tenni Vörösmarty hazafias költészetét. Az egész irodalmon keresztül vonul a pesszimista és a hazafias Vörösmarty szembehelyezése, ahol az álprobléma áthidalásának közös módszere: ráfogják Vörösmartyra, hogy egész hazafias költészete csak a »kényszer«, a »kordivat« hatására született, hogy Vörösmarty csak »menekülő« a nemzeti, közösségi problémák világába — egyszóval szerepjátszót csinálnak Vörösmartyból, aki a maga dekadens természete *ellenére* írt hazafias verseket. Ignotusnál ez a hamisítás, esztétizmusára jellemzően egy irodalmi, műfaji köntösben jelenik meg. Ignotus szerint Vörösmarty a Zalán futását úgy írta, hogy nem nézte, vajjon »az ő 25 esztendő szívének nincs-e mondanivalója: megállapítja, hogy a magyarnak még nincs Aencise, hát leül és megcsinálja.« Ugyanebben a vonatkozásban írja, hogy a reformkor költői »nem kufatták, ők mire születtek, hanem azt, hogy a magyar irodalomból mi hiányzik.« Ime a »25 éves szív«, a »születettség« és a hazafias költészet szembehelyezése, amelynek nyomán már itt megszületik a jelszó: »Vörösmarty Mihály kora divatjainak hódol...«. Még Schöpflin is, aki a világháború előtt a legobjektívebb, azt írja Vörösmartyról, hogy »mintha írás közben mindig az a tudat feszélyezné, hogy a nyilvánosság előtt áll, egy egész ország figyel rá, tehát vigyázni kell a hangjára, tartására, mozdulataira«. Babits részletes tanulmányának egész felépítése nyugszik ezen az állentéten. Az a pályakép, amelyet ő fest, tulajdonképpen ennek a két, egymással szembeállított »én«-nek, a pesszimista és közösségi hazafias »én«-nek egymással való harca — ahol a dekadens, pesszimista, individualista »én« követeli a maga jogait, szabadságra tör, de a kor, a társadalom, a nemzet mincuntalan börtönbe zárja. Ilyen börtönben írja Babits szerint Vörösmarty a Zalánt, Salamont, Búvár Kundot, amelyek »csak külső, divatparancsolta témák és nem lelkéből nőttek ki«. Vörösmarty számára, akitől »hazafias buzdításokat« és a »nemzeti történelem ébresztését« vártak, mindcz »nyomasztó teher és kötelesség«. Vörösmarty egész pályája eszerint egy lázadás története, amelyben időnként »a fogoly visszatér börtönébe« — végül azonban mégis a »rettentés betegségei lehetőségei« győznek, amelyeket Vörösmarty hiába próbált »munkával« lekötöni és korlátozni. Szerb Antal pedig egyenesen a hazafias költészetnek tulajdonítja Vörösmarty oly szívesen emlegetett »megőrlését«: »Hogy (Vörösmarty) annyira a nemzet költője, kollektív költő lett, abban van bizonyos túlzó korrekció is: a túlságosan befelé forduló élettől való félelme, férfikorában túlságosan is kifelé, a kollektívum felé fordította. A lélekerületék elnyomása mindig lázadást von maga után. A Tündérvölgy világa, Vörösmarty elnyomott fantáziája jogait követelte: az így keletkezett konfliktusban borult el Vörösmarty elméje.« A szerepjátszásnak ebben az elméletében, amelyik a hazafias, a társadalom nagy kérdéseit támogató költészetet ennyire kompromittálni igyekszik, s ezzel szemben a »beteges« propagálja, nem nehéz a költészet igazi feladatait tagadó dekadens l'art pour l'art elvét felismerni.

Természetes, hogy Vörösmarty hazafias költészetének ez a kompromittálása a szerepjátszás elméletlen keresztül lehetetlenné tette eleve, hogy megértsék Vörösmartynak hazafiságból is fakadó pesszimizmusát. Gondolok itt elsősorban keserűséggel átítatott satíráira, az olyan versekre, mint a Gondolatok a könyvtárban, az Emberek, vagy az Országháza. Mi volt ennek az olykor pesszimizmusba forduló vívódásnak az alapja? Végző soron az, ami Kőlcsey pesszimizmusának: »A közös magyar élet nyilvános fájdalmai« s az, hogy ő sem bízhatott abban, »hogy fegyvertársai vele együtt menetelnek az emberi haladás nagy céljai felé«, hogy »nálunk haladás és maradás ugyanazon rétegen belül csaptak össze«. ²² De Kőlcsey és Vörösmarty pesszimizmusának ugyanakkor egymástól jelentősen eltérő vonásai is voltak, ami megfelelt a kettőjük közti történelmi fázis-különbségnek. Kőlcsey két forradalmat hidalt át — ugyanakkor Vörösmarty már negyvennyolchoz is tartozott, politikai állásfoglalása nem volt olyan elszigetelt, mint Kőlcseyé, aki az 1832—36-os országgyűlésen csak egy évtizeddel később elfogadott célkitűzésekért harcolt. Ez a történelmi perióduskülönbség

azt jelentette, hogy a mély keserűséggel és gyűlölettel átítatott bíráló, amely Kőlcsey pesszimizmusát jellemzi, Vörösmartynál — bár ott is keserű gúnnyal, de inkább szatírikus formában jelentkezik, s éppen a negyvenes években, amelyeknek elevebb politikai légkörét Kőlcsey már nem érte meg. Kivétel e tekintetben az Országháza, amely leginkább vehető össze Zrínyi második énekével, s ahol a párhuzam egyszersmind a keserűség közös alapját mutatja, de itt is a politikai helyzetnek megfelelően Vörösmarty hangja konkrétabb és harcosabb. Ugyanakkor — jellemző az aránytúlódásra — szatírák Kőlcseynél találunk csak egyet, a Vanitátum vanitását, amely ugyancsak Vörösmarty konkrét szatíráival szemben csupán a gúnnyá torzult fájdalom *érzésének* kifejezése. — Ugyanakkor Vörösmarty vívódásában van egy motívum, ami Kőlcseyhez viszonyítva — legalábbis a költészet területén újnak mondható: a polgári társadalom ellentmondásaival való szembekerülés. A Gondolatok a könyvtárban c. vers kérdése: »Ment-e a könyvek által a világ elébb?« — lényegében a polgári kultúra világnézete felé van felvetve, és pedíg jogosan és viszonylag konkrétan. A kétarcúság, amelyet a felvilágosodás szimbóluma, a könyv, anyagának kettősségén keresztül lepez le, nem a feudális patriarchális illúzióknak, de lényegileg a polgári illúzióknak a leleplezése. Az »irtózatos hazugság« nem más, mint a burzsoázia forradalom után »mindenütt« kiderült történelmi hazugságának felismerése. De Vörösmarty nagyobb annál, hogysem megálljon akár ennél, akár a »fényes elmék«-ben való bizakodás romantikus megoldásánál, akár a rossz polgári világ eljövetelebe való bele-törődésnél. A költemény mindkét nyugvópontja túlmutat a polgárin. Az első az »igazság és szeretet« eljövendő uralmának utópista óhaja, a második tulajdonképpen ennek a konkrétizálása, időserősítése, nemzetivé tétele. Az Emberek pesszimizmusát sem csak a középnemességnek a haladással szemben elfoglalt álláspontja magyarázza, — a nagyvonalú általánosítás, a történelmi áttekintés pesszimizmusa mögött (a II. és III. versszakban viszonylag konkrétan is) ott van a francia forradalomból annak következményei miatt való kiábrándulás. Vörösmarty költészetének e vívódó és utópista rétege felé a feudális irodalomszemlélet teljes érdektelenséget és értetlenséget mutatott. Gyulai életrajza pl. az olyan verset, mint a Guttenberg albuma c., meg sem említi. A Gondolatok a könyvtárba c. versre csupán nyolc sor jut, ugyanannyi, mint pl. az V. Ferdinándhoz írt ódára, míg a Szép Ilonkával több, mint egy oldalon keresztül foglalkozik. A 49 utáni lírából az Előszót meg sem említi, a Vén cigányról írt tizenegy sora pedig semmitmondó. A nyugatosok Vörösmarty költészetének ezt a területét is előtérbe állították, de éppen, mert ez a pesszimizmus okaiban, tartalmában közvetlenül társadalmi volt, s mert a mélyén a haladás ígérlése, a társadalmi ellentmondásokkal való bátor szembenézés volt — éppen ezért ment át a polgári világ megrendíthetlenségének illúziói közt a legnagyobb hamisításon. Ami Vörösmartynál a problémák következetes felvetése s a velük való majd mindig győztes megbirkózás volt, az a burzsoá dekadencia számára mint relatívizmus és nihilizmus jelent meg. Kosztolányi mondja Vörösmarty koráról, hogy az »először döbbsen rá világosan az élet teljes céltalanságára, semmiségére« s Vörösmartyról, hogy »semmiféle szilárd alapra nem támaszkodhat a zűrzavarban.«²³ Babits szerint 1844–48-ig Vörösmarty költészet »folytonos közeledés a nihilizmus felé« s ennek érdekében kirívóan torzítja el az Unalonnhoz és az Országháza c. verseket.²² — A burzsoá dekadenciát a szenvedélyesen töprengő gondolati líránál csupán a meghasonlottságnak a maga dekadens pesszimizmusával való *nyelvi, formai, asszociatív analógiája* érdekelte — konkrét tartalma nem. Az a Vén cigány-kultusz, amelynek jegyében Igenotus a Vén cigány-t Vörösmarty egész epikájánál többre becsüli, Schöpplin a régi és új nemzedék »csatlakozó pontjának« Babits a legszebb magyar versnek nevezi — ez a kultusz a burzsoá dekadencia e formalista szemléletéből fakadt. »Bizonyos, hogy az Ady-nemzedéknek költészete tisztán formailag is közelebb áll a Vörösmarty lázas, dús, izgatott, komplikáltabb és idegesebb költészetéhez — melyben klasszikus és dekadens zamatok egyesülnek — mint bárki máshoz magyar elődei közül.«²⁵ — írja később Babits, lényegében a stiláris öskereses formalista dekadens tartalmát árulva el ezzel. Emellett az egyesítés mellett Vörösmarty zeneisége — és a burzsoá irodalom formalizmusa, Vörösmarty absztraktságra hajló kifejezőmódja és a század eleji szimbolizmus, Vörösmarty formateremtő szerepe — és a burzsoá költészet formabontása lehettek Horváth János indokai is ennek a formális párhuzamnak a propagálására.²⁶

A hazafias indokokból eredő pesszimizmus formalista értékelésében a világháború alatt és után bizonyos változás állt be. A világháború, a polgári világ megingathatóságának élménye, az osztályharc tapasztalatai, később a fasizmus előretörése a burzsoá értelmiség látásmódját, szemléletét feltétlenül élesebbé, társadalmibbá tették. Elsősorban Babitsról kell itt szólnunk, akinek a világháborút követő időkben igen nagy mértékben tudatosodott, tisztult társadalmi látása, ami persze még nem jelentette szükségképpen állásfoglalásának tartalmi megváltozását is. »Csak a világháború után döbbsenem rá — mondja egy 1935-ben, Székesfehérváron tartott beszédében — hogy ennek a költészetnek (Vörösmarty költészetének),

mint minden igazi költészetnek a valóság számára is jelentése és jelentősége van.²⁷ — 1918-ban a Nyugat szervezeti tömörülése — a Vörösmarty Akadémia — már azért is megy végbe Vörösmarty neve alatt, mert »az emberiség vallásának leglázásabb hangú hirdetője; elvitathatatlanul hazafi, s elvitathatatlanul pacifista«. Később pedig, elsősorban Babits propagálásán keresztül, Vörösmarty neve jelszó lett a magyar burzsoá irodalom zászlaján, mert felfedezték demokratikus liberalizmusát, s ezt megtették a maguk fasizmussal és szocializmussal egyaránt szembenálló járhatatlan harmadikutas ideológiájuk alapjává. Ennek a szemléletnek a jegyében Vörösmarty hazafias indokú pesszimizmusa többé nem annyira az ideges dekadencia, mint inkább a világháború utáni polgári lelkiismeretfurdalás, akut félelem érzés, a kétféle való harc kilátástalanságának előköltészete lett. Babits szerint Vörösmarty »a kapitalizmus és nacionalizmus nagy századának közepén« átélté »mindazt a sok gyötrő dilemmát, mindazt a lehetséges katasztrófát, mindazt az erkölcsi apokalipszist, melyet ez a gyönyörű korszak észrevétlenül . . . rejtegetett«. A liberalizmus illúzióinak hitében megígrott Babits Vörösmarty szavaival teszi fel a maga kérdéseit: »Irtózatos hazugság mindenütt; min épül fel, micsoda társadalmi realitásokon nyugszik ez a híres, gőgös eszményi kultúra? — Mi értelme az egész kultúrának, ha a legfényesebb elmék sem menthetik meg az ember fiát a sülyedéstől? ha a nép túlnyomó tömegei számon kívül maradnak . . . ha a nagyjából boldogsága sohasem érhető el? «Egy egész korszak hajnalának nagysága, az első magyar polgári költő demokratizmusának előrelátó aggodalma — és e kor családott hívőjének az utolsó magyar polgári költőnek panasza ezúttal jogosan csendül össze.

De Babits szavain ugyanakkor elválaszthatatlanul ott érzik a fasizmus és a diadalmos munkásosztály között kutyaszorítóba került liberális polgár aggodalma is, s ekkor már vagy azokra a korlátokra épít, amelyek Vörösmartytól is érvényesültek, vagy ismét anakronizmusba téved. »Tudta — mondja Vörösmartyról — hogy a nemzet önállósulhat azoktól, akik alkotják, mitológiái szörnnyé válhat, mely önmagát gyötrí és saját gyermekeit eszi. Már ő birkózott a nemzet és állam viszonyának, s a totális államnak problémáival, melyről ma oly sokat beszélünk. Lázás fantáziájával elképzelte a nemzetet végső lealjasulásában, mikor a polgárai már csak átkozni tudják nevét. Irja — s idézi az Országháza utolsó sorait. De nemcsak a fasizmus, a szocializmus felé is vág az osztályharcban való alulmaradását egyre jobban érző polgár: (Vörösmarty) . . . ismerte az ember önzését és kegyetlenségét, a homlokára írt »testvér-gyűlölési átkot«, mely még veszélyesebb és gyógyíthatatlanabb, ha tömegekről . . . van szó«. Ami a béke egyensúlyát Vörösmartytól megzavarta, »észak rémes árnyai« — az nem a cári Oroszország Babits számára, hanem a Szovjetunió, s ami Vörösmartytól még a bukott szabadságharc után heroikus feltörő optimizmus és humanizmus, az Babitsnál »az emberhit új szent menedékét« nyújtó harmadik út majd-majd vallásos illúziója. A »nagyvilágnak« mépek hazájának szem előtt tartása és az igaz hazafiság Vörösmarty számára összeegyeztethető, sőt egymást kiegészítő fogalmak voltak. Hogy Babits mennyire nem tud megbirkózni e két fogalom összeegyeztetésével, arra jellemző az 1919-ben a Szózat-ról írt cikke,²⁷ amelynek túlzó általánosítása a nemzet megtagadásához viszi. De hét évvel később is hazafiság és nemzetköziség megoldhatatlan dilemma számára és a Szózatot »e nagy nemzeti dilemma énekének« tartja.²⁹

Ezzel a harmadikutas programmal és Babits vezetésével alakult újra az igen jellemző módon proletárdiktatúra és ellenforradalom által egyaránt megszüntetett, illetőleg lehetlenné tett Vörösmarty Akadémia.³⁰ »Irodalmi életünk körül van bástyázva ártalmas tömörülésekkel, a konzervatív körök hivatalos társaságaitól . . . tömörülnünk kell, ha másért nem, a tömörülések ellen« — írja Babits,³¹ de ugyanakkor maga is és az Akadémia egy nyilatkozata a politikamentes irodalom jelszavával küzd a jobboldali támadások ellen. A társaság lényegében a Nyugat gárdáját fogta össze. Annakidején, 1918-ban Adyt választották elnöküknek, akinek az alakuló gyűlésen való részvétele utolsó megjelenése volt a nyilvánosság előtt. 1925 július 14-én a Margitszigeten, Babits elnöklete alatt tartották az Akadémia alakuló gyűlését. Babits és Móricz alelnökei, Schöpflin főtitkára, Tóth Árpád titkára volt a nagy célkitűzésekkel munkába kezdő társaságnak. Nemzetközi kapcsolatok kiépítésével, nyilvános ülések tartásával, pályadíjakkal akarták mozgásba hozni az ellenforradalmi Magyarország trespedő irodalmát és irodalmi közvéleményét. »Ady irodalmi végrendeletének végrehajtói« vagyunk, mondta Babits, de éppen mert nem azok voltak, nem is tudták terveiket megvalósítani. Vörösmartyt sem nézték soha Ady szemével, aki nem a dekadens költőt, hanem »az örökös gyönyörűség, győzedelmes illúzió« költőfejedelmét« tisztelte Vörösmartyban, s aki már fiatal fejjel, a demokratikus forradalom előszelében hirdette, hogy Vörösmarty »nagy hitére, az ő nagy álmaira sohasem szomjúhozhat a világ úgy, mint most.«³² S ma, amikor Vörösmarty igaz vonásaiban áll előttünk, mint a nemzeti öntudat ébresztője, aki a munkás hazaszeretetet és a nemzetközi haladást együtt hirdette, bizonyítsa a felidézett polgári Vörösmarty-kép a magyar burzsoázia mindenkori megalkuvását és hazafiatlanságát s figyelmeztessen haladó hagyományainknak a polgári hazugságoktól való következetes megtisztítására.

JEGYZETEK

Az alább felsorolt tanulmányokat a szerzők nevének említésével külön utalás nélkül idézem:

- Gyulai Pál*: Vörösmarty Mihály életrajza. Bp. 1879.
Ignotus: Vörösmarty Mihály. Kísérletek. H. n. 1910. A Vörösmartyra vonatkozó tanulmány 1900-ban keletkezett.
Schöpfung Aladár: A két Vörösmarty. 1907.
Babits Mihály: Az ifjú Vörösmarty. A férfi Vörösmarty. Nyugat 1911. 896 és 1041. l.
Szerb Antal: Vörösmarty tanulmányok. Minerva 1930.
Babits Mihály: A mai Vörösmarty. Nyugat 1935. II. 399. l.
 1. Kritikai Lapok 1836. VI. füzet 172. l.
 2. Pesti Napló 1853. aug. 15.
 3. Ugyanott
 4. *Toldy Ferenc*: A magyar nemzeti irodalom története. Negyedik jav. kiad. Bp. 1878. 254. l.
 5. Kemény emlékbeszéde a Kisfaludy Társaság 14. közgyűlésén 1864. Vörösmarty emlékkönyv.
 6. *Greguss Ágost*: Pesti Napló 1853. aug. 14.
 7. *Erdélyi János*: Pályák és pálmák. Bp. 1886. 167. l.
 8. *Ady*: Vörösmarty emléke. Nagyvárad Napló 1900. dec. 1.
 9. Pesti Hírlap 1900. dec. 2.
 10. Toldy Aesthetikai levelei Vörösmarty epikai munkáiról. Pesten 1827. 117. l.
 11. Vas Bertalan emlékbeszéde. Vörösmarty emlékkönyv.
 12. Széll Kálmán pohárköszöntője. Pesti Hírlap 1900. dec. 2.
 13. *Baráth Ferenc*: Vörösmarty és a forradalom. Vasárnapi Újság 1900. 48. sz.
 14. *Beöthy Zoltán*: Vörösmarty Mihály. Bp. 1900.
 15. Bartha Miklós beszéde az egyetemi ifjúság Vörösmarty ünnepén. Vörösmarty emlékkönyv.
 16. Schlamadinger Jenő a Vörösmarty Kör titkárának beszéde Székesfehérvárott Vörösmarty emlékkönyv.
 17. Magyar Genius 1900. 44. sz.
 18. Pesti Hírlap 1900. 331. sz.
 19. *Kosztolányi Dezső*: Az élő szobor. A Hét 1908. 21. sz.
 20. *Szász Zoltán*: Petőfi revíziója. Nyugat 1912. 1026. l.
 21. A további fejtegetéseket v. ö. részben Baróti Dezső A fiatal Vörösmarty c. cikkével (Tisztáj 1950. 328-29. l.) amely vázlatossága és rövidsége ellenére a fiatal V. megítélésének néhány lényeges problémáját világította meg.
 22. *Révai József*: Kölcsey Ferenc. Irodalmi tanulmányok.
 23. Délsziget 1935. I. évf. 1. sz.
 24. Waldapfel József és Vas István vitája a Fórum 1948. II. és VI. számában és a Válasz. 1948. áprilisi számában.
 25. *Babits Mihály*: A Vörösmarty Akadémiáról. Nyugat 1925.
 26. *Horváth János*: Forradalom után. Budapesti Szemle. 1912.
 27. *Babits Mihály*: A Szózat ünnepére. Nyugat 1936. II. 43. l.
 28. Új Világ 1919. 1. sz.
 29. *Babits Mihály*: A Szózat ünnepére. Nyugat 1936. II. 43. l.
 30. Nem tévesztendő össze az 1935-ben alakult Vörösmarty Irodalmi Társasággal, amelynek meglehetősen alacsony színvonalú folyóirata, a Délsziget a Főti dal elemzésének ürügyén legitimista förmedvénynek is helyet adott.
 31. *Babits*: Vörösmarty Akadémiáról. U. o.
 32. *Ady*: Vörösmarty emléke. Nagyvárad Napló. 1900. dec. 1. sz.